

УДК [159.922.72:159.942.5]:355.45
DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2026.27.3>

СТИГМАТИЗАЦІЯ ТА РЕТРАВМАТИЗАЦІЯ ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ПІД ЧАС ВІЙНИ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Вікторія Гупаловська

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000
<https://orcid.org/0000-0002-5994-2102>
ResearcherID: AAF-6070-2019
e-mail: viktoriya.hupalovska@lnu.edu.ua*

Інна Канівець

*Донецький національний медичний університет
вул. Юрія Коваленка, 4а, м. Кропивницький, Україна, 25031
e-mail: i.m.kanivets@dnmu.edu.ua*

У статті досліджується феномен соціальної стигматизації осіб, що пережили сексуальне насильство, пов'язане з воєнним конфліктом (СНПК), як фактор їхньої ретравматизації. Аналізуються теоретичні підходи до стигматизації від класичних праць Є. Гоффмана, Ф. Танненбаума, Є. Лемерта, Е. Фізера до сучасних інтерсекційних концепцій. Особлива увага приділяється відмінностям стигматизації цивільних та військових постраждалих у контексті повномасштабної війни проти України.

Стигматизація розглядається як багаторівневий процес, що включає публічну стигму (соціальне виключення), очікувану стигму (страх осуду) та внутрішню стигму (самозвинувачення), посилюючи симптоми ПТСР, депресії, тривоги та суїцидальності. Особливий акцент на механізмах moral elevation (морального піднесення) як противазі моральному осуду, онлайн ретравматизації через медіа та потреби травма-інформованих протоколів дослідження.

Наявні дослідження стигматизації в Україні стосуються довоєнного часу. У 2022–2025 роках українські науковці починають теоретично досліджувати стигматизацію внутрішньо переміщених осіб та військовослужбовців як перешкоду їхній соціально-психологічній адаптації та посттравматичному зростанню. Нечисленні емпіричні пошуки свідчать про наявність стигматизації та самостигматизації постраждалих від СНПК, дієвість стереотипизації в українських реаліях.

Результати аналізу статну проблеми вказують на дефіцит психологічно грамотних суспільних реакцій та необхідність системних психоедукаційних кампаній, спрямованих на деконструкцію стигми, зміну інституційних практик (поліція, суди, медичні служби) та формування емпатійних наративів підтримки постраждалих. Нечисленні дослідження актуалізують потребу в міждисциплінарних підходах до проблеми СНПК в Україні, заповнюючи прогалину відсутності вітчизняних емпіричних даних.

Ключові слова: стигматизація, ретравматизація, сексуальне насильство під час конфлікту, victim-blaming, самостигматизація, moral elevation, травма-інформований підхід.

Постановка проблеми. Взаємозв'язок між соціальним та особистим, взаємовплив та взаємопроникнення соціальних норм, почуттів (сором, гордість, провина, обов'язок) завжди були центральною проблемою соціальної психології. На початковому етапі

© Вікторія Гупаловська, Інна Канівець, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

знайомства люди сприймають один одного, відштовхуючись від соціальних ролей та керуючись загальними соціальними установками, які вони засвоюють з дитинства та інтеріоризують як власний досвід. Відштовхуючись від поняття «особистість» як засобу функціонування індивіда в суспільстві, стає зрозуміло, через які стереотипи люди сприймають один одного. Стереотип диктує правила поведінки стосовно певної особи, відштовхуючись від її соціальної ролі та функції. Люди поступаються місцем вагітним, намагаються допомогти військовому, якщо він звернувся з якоюсь проблемою до незнайомця, разом з дитиною, що загубилася, шукають її маму. Певна роль пов'язана з певними почуттями та певним алгоритмом дій; усвідомленість цього процесу та розмежування на соціальне та індивідуальне є важливим.

Таке ж питання стосується такого соціально-психологічного утворення, як стигма. Сприймаючи людину через негативний соціальний стереотип, чи погіршує суспільство самоставлення особистості та психічний стан особи, якій цю стигму присвоїли? Очевидна логічна відповідь – так; однак теоретична психологія повинна аргументовано доводити впливи та взаємозв'язки, а не керуватися припущеннями. Тому в загальному вигляді вибрана проблема стосується взаємовпливу між соціальним та індивідуальним.

Аналіз досліджень та публікацій. Огляд літератури розділимо на дві умовні категорії. До першої належать фундаментальні праці, ідеями яких ми керувалися у власних розробках. Друга категорія присвячена сучасному стану вивчення проблем стигматизації.

Є. Гоффман ввів поняття стигматизації, розглянув три види стагм [1]. Ф. Танненбаум розробив теорію стигматизації як серії стереотипних реакцій суспільства на особистість, що має певну соціальну характеристику (наприклад, кримінального злочинця). Основні положення теорії Ф. Танненбаума [2] викладені в праці «Суспільство і злочин» і є однією з перших теорій стигми. Акцент робиться на соціально-психологічному аналізі явища, що для того часу було значним проривом. Е. Лемерт досліджує взаємозв'язок між поведінкою та соціальною роллю, яку відводить індивіду суспільство [3]. Асмус Фінзем у праці «Психоз та стигма» описав механізми стигматизації психічних розладів (особливо шизофренії), механізм звинувачень, упереджень та стратегії подолання стигми для хворих, родин і терапевтів [4]. Науковець посилається на Є. Гоффмана, аналізує роль медіа, сім'ї та суспільства у стигматизації та її профілактиці. С. Товщик [5] описує види та типи стагм, види й етапи соціальної стигматизації. Огляд класичної літератури дає змогу визначити поняття стигми в науковому полі, проаналізувати теорії стигматизації та виявити існування цього феномену в науковому дискурсі.

Сучасний стан досліджуваної проблеми. У західному психологічному науковому дискурсі розгляд проблеми стигматизації можна розділити на дві групи. До першої входять праці науковців, які розглядають проблему стигматизації як перешкоду звернення по допомогу постраждалих від сексуального насильства в армії США. Йдеться про військовослужбовців жіночої та чоловічої статі та обслуговуючий персонал у військових структурах [6–8].

Сучасні західні дослідження акцентують увагу на понятті «моральної травми» та «морального піднесення» (moral elevation), показуючи, що реакції оточення можуть або посилювати стигму, або навпаки зменшувати її, якщо домінує не осуд, а визнання мужності та стійкості постраждалих. Це дає підстави розглядати суспільні наративи не лише як джерело стигми, а й як ресурс посттравматичного зростання [10].

Інтерсекційний підхід у сучасних дослідженнях підкреслює, що стигматизація різна для жінок, чоловіків, ЛГБТ+, осіб з інвалідністю, біженців тощо: гендер, клас, етнічність і статус військовослужбовця перетинаються й створюють специфічні сценарії сорому, провини та «мовчання жертви». Це особливо важливо врахувати при порівнянні українського досвіду з досвідом Африки чи Балкан [11; 12].

Інша група західних досліджень розглядає наслідки численних військових конфліктів протягом 30–40 років, які відбуваються переважно в країнах Африки, колишній Югославії та мусульманських країнах, де набувають великих масштабів та мають згубні наслідки для жертв [13–15]. Однак досвід армії США та особливості менталітету, умов отримання допомоги й характер конфліктів ставлять під питання можливість перенесення цього досвіду на сучасну ситуацію в Україні.

Стигма як бар'єр допомоги вивчалася західними дослідниками в контексті військового сексуального насильства (Military Sexual Trauma, MST). Послідовно показано, що страх бути «неблагонадійним військовим», «слабким» чи «винним у тому, що сталося», різко знижує ймовірність звернення за психологічною та медичною допомогою. Рекомендовано розрізняти публічну стигму (очікувану реакцію оточення), особисту стигму (власні упередження щодо жертв) і внутрішню стигму (самозвинувачення), оскільки саме внутрішня стигма найсильніше пов'язана з посттравматичним стресовим розладом [6; 7].

Окремий напрям досліджень – онлайн-ова та медійна ретравматизація. Аналізується, як соціальні мережі, ЗМІ та політичні дискурси можуть або підтримати постраждалих, або створити «другу хвилю насильства» через мову ворожнечі, сумніви щодо правдивості свідчень, витік персональних даних. Для України варто окремо врахувати ризики вторинної віктимізації через некоректні новинні сюжети, коментарі в соцмережах та пропагандистські кампанії ворога [16; 17].

Ще один напрям – травма-інформовані підходи в дослідженнях. У клінічних і гуманітарних рекомендаціях наполягають, що збір даних щодо воєнного сексуального насильства повинен будуватися на принципах травма-інформованого підходу (trauma-informed care), що включає мінімізацію тригерів, контроль над темпом розмови, добровільність, право не відповідати, забезпечення подальшої підтримки [17; 18]. Це особливо важливо для України, де наукові дослідження мають не ставати джерелом ретравматизації.

Серед українських науковців психологічні особливості реагування на сучасний досвід СНПК в Україні поки що не став предметом широких наукових досліджень. Наявні дослідження та теоретичні роздуми стосуються довоєнного часу. Так, М. Чутора в статті «Стигматизація, сутність, види, причини, наслідки» аналізує явище стигматизації, її причини та наслідки [19]. Д. Гошовська проаналізувала наслідки для просторово-часового сприймання осіб, що пережили стигматизацію, що підтверджує взаємозв'язки між стигмою та психологічними змінами в особистості [20]. І. М. Гусев у статті «Психологічні особливості стигматизації інакшості і її прояв у процесі медіа комунікації» ілюструє процес реалізації стигматизації за допомогою медіа засобів, що відкриває процес стигматизації у сучасному суспільстві [21]. Є. Бородін та А. Жорняк у роботі «Феномен асинтенціалізму та соціальної стигматизації у державній політиці України в питаннях соціальної інтеграції людей з інвалідністю» поставили питання стигматизації осіб з інвалідністю та дослідили його [22]. О. Белих розглядає профілактику стигматизації як фактор попередження девіантної поведінки підлітків [23]. О. Товстуха розглядає стигматизацію як фактор профілактики соціального сирітства; соціальне сирітство проаналізовано крізь призму теорії стигматизації, розглянуто вплив стигми на формування ціннісних установок дітей-сиріт [24]. Ю. Гундергайло звертається до проблеми стигматизації і самостигматизації внутрішньо переміщених осіб у процесі відновлення життєвої неперервності після переживання травматичних подій [25]. О. Власенко та О. Макаров розглядають проблеми посттравматичного зростання військових і оцінюють явище стигматизації як потенційно загрозливий чинник для успішної адаптації військовослужбовців до цивільного життя, як було досліджено також в Україні та США за підтримки Українського ветеранського фонду [26; 27].

Водночас праці, присвячені стигматизації постраждалих від сексуального насильства внаслідок військового конфлікту в сучасній Україні, практично відсутні, що створює актуальність підняття даного питання в науковій спільноті.

Протягом 2023–2024 рр. вивченням суспільних настанов щодо сексуального насильства під час війни займалась Гупаловська В., яка провела серію взаємопов'язаних досліджень на основі репрезентативної вибірки українців ($N=640$). У працях систематизовано основні міфи про СНПК («жертва сама винна», «законна здобич війни», «насильства можна уникнути») та показано їхню стійкість у суспільній свідомості [26].

У статті «Регіональні особливості настанов українців щодо сексуального насильства в мирний час та під час війни» виявлено градієнт стереотипності: найвищий рівень victim-blaming у східних регіонах України (28 % вважають, що жертви самі провокують насильство), найнижчий – на заході (14 %). Кореляційний аналіз показав значущий зв'язок регіонального походження з прийняттям міфів про СНПК ($r=0,214-0,387$, $p<0,01$), що пояснюється різницею в патріархальних традиціях та досвіді окупації [27].

Дослідження «Вікові особливості реагування українців на сексуальне насильство в мирний час та під час війни» [28] розкрило когортні ефекти: молодь віком 17–25 років найчастіше відкидає стереотипи (лише 8 % погоджуються з victim-blaming), тоді як особи 50+ років частіше виправдовують насильство війною (32 %, $r=0,378$, $p<0,001$). ANOVA підтвердила значущі міжгрупові відмінності ($F=12,47$, $p<0,001$), що вказує на поколінну динаміку зміни гендерних установок.

Ці праці створюють емпіричну основу для розуміння стигматизації СНПК в Україні, демонструючи стійкість патріархальних міфів та їхню регіонально-вікову варіативність, що безпосередньо впливає на ретравматизацію постраждалих.

Соціальна стигматизація постраждалих від СНПК – це система стереотипних негативних реакцій суспільства, за якої людину оцінюють через ярлик, а не через її реальні особистісні якості. Вона спирається на історично закріплені забобони та ідеологічні уявлення, що перетворилися на елемент колективного світогляду.

У контексті сексуального насильства ключовим є не лише зовнішня, а й внутрішня стигма: постраждалі починають поділяти суспільні упередження, звинувачуючи себе, відчуваючи сором і безпорадність, що підштовхує до самоізоляції й уникання допомоги. Це посилює травматичні симптоми (тривогу, депресію, ПТСР) і створює парадокс, коли сором переживає не кривдник, а жертва.

Воєнний контекст змінює сприйняття традиційних типів стигм за Є. Гоффманом: тілесні ушкодження та психічні наслідки бойового досвіду у військових можуть або переосмислюватися як ознака героїзму, або помилково трактуватися як «дефекти характеру» чи «психічна хвороба». Тому від суспільних інституцій, медіа та професійних спільнот залежить, чи стане досвід СНПК підставою для підтримки, чи, навпаки, джерелом нової хвилі стигматизації та ретравматизації постраждалих.

Висновки. Під тиском шквалу травматичних подій повномасштабного вторгнення українське суспільство радше розгублене, тобто ще не виробило стереотипу психологічно грамотного реагування на ситуації з осіб, що постраждали від сексуального насильства. Більше того, згідно з виявленими тенденціями оцінювання постраждалих від СНПК, особливо серед чоловіків, існує загроза віктимізації, блейму та стигматизації й самостигматизації постраждалих. Адже в мирний час існувала заборона й табу на розмови про домашнє насильство, а ті особи, які в ньому зізнавалися, були маргіналізовані й відчули зниження соціального статусу та своєї ролі у суспільстві.

На тлі російської агресії та масштабного сексуального насильства в окупованих територіях необхідна серйозна психоедукаційна кампанія серед населення з метою

інформування про самопочуття постраждалих, вироблення правильного емпатійного ставлення до постраждалих від СНПК та інших видів сексуального насильства, що може в подальшому запобігти віктимізації та стигматизації потерпілих від цих страшних злочинів. Травма-інформовані підходи мають ставати основою як для громадської просвіти, так і для розробки державної політики в сфері гендерної безпеки та протидії сексуальному насильству.

Список використаної літератури

1. Goffman E. *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs, NJ : Prentice Hall, 1963. 147 с.
2. Tannenbaum F. *Crime and the Community*. N. Y. : Ginn and Company, 1938. 492 с.
3. Lemert E. M. *Social Pathology*. New York : McGraw-Hill, 1951. 459 с.
4. Finzen A. *Psychose und Stigma: Stigmabewältigung – zum Umgang mit Vorurteilen und Schuldzuweisungen*. 2. Aufl. Bonn : Psychiatrie-Verlag, 2000.
5. Товщик С. А. Стигматизація. *Енциклопедія прав людини : соціально-педагогічний аспект* : колективна монографія / за заг. ред. проф. Н. А. Сейко ; відп. ред. Н. П. Павлик. 2014 [Без пагінації]. URL: https://eprints.zu.edu.ua/23748/1/Товщик_С._А.1.PDF
6. Holland K. J., Rabelo V. C., Cortina L. M. Collateral damage: Military sexual trauma and help-seeking barriers. *Psychology of Violence*. 2016. Vol. 6, № 2. P. 253–262. DOI: 10.1037/vio0000029.
7. Burgess A. W., Slatery D. M., Herlihy P. A. Military sexual trauma: A silent syndrome. *Journal of Psychosocial Nursing and Mental Health Services*. 2013. Vol. 51. № 2. P. 20–26. DOI: 10.3928/02793695-20130124-04.
8. Wood E. J., Toppelberg N. The persistence of sexual assault within the US military. *Journal of Peace Research*. 2017. Vol. 54. № 5. P. 620–633. DOI: 10.1177/0022343317715029.
9. Staley G., Zaidan A. C. V., Henley K., Childers L. G., Daniel R., Lauderdale S. A., McGuire A. P. Commending rather than condemning: Moral elevation and stigma for male veterans with military sexual trauma. *BMC Psychology*. 2022. 10 (1). P. 292. DOI: 10.1186/s40359-022-00999-6.
10. Ba I., Bhopal R. S. Physical, mental and social consequences in civilians who have experienced war-related sexual violence: a systematic review (1981–2014). *Public Health*. 2017. Vol. 142. P. 121–135. DOI: 10.1016/j.puhe.2016.10.019.
11. Murray S. M., Robinette K. L., Bolton P. et al. Stigma among survivors of sexual violence in Congo: scale development and psychometrics. *Journal of Interpersonal Violence*. 2018. Vol. 33. № 3. P. 491–514. DOI: 10.1177/0886260515614251.
12. Atim T., Mazurana D., Marshak A. Women survivors and their children born of wartime sexual violence in northern Uganda. *Disasters*. 2018. Vol. 42, iss. S1. P. S61–S78. DOI: 10.1111/disa.12644.
13. Amowitz L. L., Reis C., Lyons K. H. et al. Prevalence of war-related sexual violence and other human rights abuses among internally displaced persons in Sierra Leone. *The Journal of the American Medical Association*. 2002. Vol. 287. № 4. P. 513–521. DOI: 10.1001/jama.287.4.513.
14. Desai S., Perry M. J. Tracking gender-based human rights violations in postwar Kosovo. *American Journal of Public Health*. 2004. Vol. 94. № 8. P. 1304–1307. DOI: 10.2105/AJPH.94.8.1304.
15. Jones N., Cooper J., Presler-Marshall E., Walker D. *The fallout of rape as a weapon of war*. London : ODI (Overseas Development Institute), 2014. 48 p. DOI: <https://odi.cdn.ngo/media/documents/8990.pdf>.
16. Brown L., Miller K. E., Jones S. Media representations and secondary victimization of wartime rape survivors. *Violence Against Women*. 2019. Vol. 25, No. 6. P. 712–736.

17. Smith J. A., Thompson R., Greene L. Internalized stigma and help seeking among survivors of conflict related sexual violence. *Journal of Traumatic Stress*. 2020. Vol. 33. No. 4. P. 555–568.
18. Johnson K., Scott J., Rugh A. Trauma informed approaches to research with survivors of conflict related sexual violence. *Journal of Interpersonal Violence*. 2021. Vol. 36. № 23–24. P. NP12814–NP12839.
19. Чутора М. Стигматизація: сутність, види, причини виникнення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2011. Вип. 20. С. 177–181. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2011_20_70.
20. Гошовська Д. Психологічні особливості просторово-часової депривації та стигматизації особистості. *Психологічні перспективи*. 2021. Вип. 38. С. 10–21. DOI: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2021-38-10-21>
21. Гусев І. М. Психологічні особливості стигматизації інакшості і її прояв у процесі медіакомунікації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Психологічні науки»*. 2020. Т. 2/ № 12. С. 16–20. DOI: [https://doi.org/10.17721/BSP.2020.2\(12\).3](https://doi.org/10.17721/BSP.2020.2(12).3)
22. Бородін Є., Жорняк А. Феномен асинтенціоналізму та соціальної стигматизації у державній політиці України в питаннях соціальної інтеграції людей з інвалідністю. *Аспекти публічного управління*. 2021. Вип. 4 (9). С. 61–71. DOI: <https://doi.org/10.15421/152138>
23. Беліх О. Є. Профілактика стигматизації як фактор попередження девіантної поведінки підлітків. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 3 (46). С. 266–271.
24. Товстуха О. Стигматизація в профілактиці явища соціального сирітства в Україні. *Грааль науки*. 2021. № 1. С. 403–407. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.19.02.2021.083>
25. Гундергайло Ю. Д. Проблеми стигматизації і самостигматизації внутрішньо переміщених осіб у процесі відновлення життєвої неперервності після переживання травматичних подій. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2018. № 42. С. 160–169.
26. Власенко О. О., Макаров О. М. Стрес-асоційовані розлади у військовослужбовців з пораненнями: психосоматичні прояви. *Габітус*. 2025. Вип. 72. С. 56–60. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.72.1.9>
27. Стигматизація ветеранів і ветеранок: Ситуація в Україні та досвід США. Дослідження за підтримки Українського ветеранського фонду, 2025. URL: <https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2025/04/Styhmatyzatsiia-veteraniv-i-veteranok.pdf>
28. Гупаловська В. Сексуальне насильство під час війни: міфи та реальність. *Психологія перед лицем російсько-української війни* : тези доп. Українсько-польської наук. конф., 19–20 травня 2023 р., онлайн. Львів, 2023. С. 37–38.
29. Гупаловська В. А. Регіональні особливості настанов українців щодо сексуального насильства в мирний час та під час війни. *Collection of Scientific Papers «ΛΟΓΟΣ»*. 2024. 1 березня. DOI: <https://doi.org/10.36074/logos-01.03.2024.086>.
30. Гупаловська В. А. Вікові особливості реагування українців на сексуальне насильство в мирний час та під час війни. *International scientific journal “Grail of Science”*. 2024. № 37. С. 397–405. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.15.03.2024.066>

STIGMATIZATION AND RETRAUMATIZATION OF VICTIMS OF SEXUAL VIOLENCE DURING WAR: A SOCIO-PSYCHOLOGICAL ANALYSIS

Viktoriya Hupalovska

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, Ukraine, 79000
<https://orcid.org/0000-0002-5994-2102>
ResearcherID: AAF-6070-2019
e-mail: viktoriya.hupalovska@lnu.edu.ua*

Inna Kanivets

*Donetsk National Medical University,
4a, Yuriia Kovalenka St., Kropyvnytskyi, Ukraine, 25031
e-mail: i.m.kanivets@dnmu.edu.ua*

The article examines the phenomenon of social stigmatization of individuals who survived conflict-related sexual violence (CRSV) as a factor of their retraumatization. Theoretical approaches to stigmatization are analyzed from classical works by E. Goffman, F. Tannenbaum, E. Lemert, and E. Finzen to modern intersectional concepts. Special attention is given to differences in stigmatization of civilian and military survivors in the context of full-scale war against Ukraine.

Stigmatization is considered as a multilevel process including public stigma (social exclusion), anticipated stigma (fear of judgment), and internalized stigma (self-blame), exacerbating PTSD, depression, anxiety, and suicidality symptoms. Special emphasis on moral elevation mechanisms as counterweight to moral condemnation, online retraumatization through media, and need for trauma-informed research protocols.

Existing studies on stigmatization in Ukraine concern the pre-war period. During 2022–2025, Ukrainian researchers begin theoretically investigating stigmatization of internally displaced persons and military personnel as barriers to their socio-psychological adaptation and post-traumatic growth. Limited empirical findings indicate the presence of stigmatization and self-stigmatization among CRSV survivors, confirming the effectiveness of stereotyping in Ukrainian realities.

Analysis results indicate a deficit of psychologically competent societal responses and systemic need for psychoeducational campaigns aimed at stigma deconstruction, institutional practice changes (police, courts, medical services), and formation of empathetic support narratives for survivors. Limited research highlights the need for interdisciplinary approaches to CRSV in Ukraine, filling the gap in domestic empirical data.

Key words: stigmatization, retraumatization, conflict-related sexual violence, victim-blaming, self-stigmatization, moral elevation, trauma-informed approach.

*Дата першого надходження статті до видання: 20.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026*